

KİTAP/ELEŞTİRİ

Dünya Sistemi Analizi: Yeni Açılım Arayışları

Burcu Bostanoğlu*

Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi gibi düşünürlerin çalışmaları ile tanınan ve son 30 yılda bilim dünyasında önemli bir yer kazanan Dünya Sistemi Analizi Ekolü'nün (DSA) her yıl geleneksel olarak düzenlediği - "Political Economy of the World System (PEWS)" toplantılarının 22.si, ABD'nin Illinois eyaletindeki Northwestern Üniversitesinin Evanston' daki (Chicago) kampüsünde 22-24 Mart 1998 tarihlerinde yapıldı.

Fernand Braudel'den esinlenerek Dünya Sistemini politik ekonomi perspektifinden bütüncüle yönelen bir kurgu ile değerlendirme fikrinin tohumlarını atan Immanuel Wallerstein'in önderliğinde, sosyal bilimlerde devrim sayılabilecek görüşler üreten Dünya Sistemi Analizi (DSA), ortaya koyduğu bilimsel şematiki bir "teori" olarak değil, sadece bir "bakış açısı" olarak sunduğu için, burada, bir "ekol" olarak anılmıştır. Bu ekolü belki de ekonomik ve politik olguların anlamsal çerçevesini "globalite" bağlamında ele alışını dolayısıyla, "globalleşme" kavramının gündelik ve akademik dile yerleşmesinin ardından, Türkiye'de de daha yakından izlenmeye başlamıştır. "Globalleşme"yi kapitalizmin ulusal sınırları aşarak "transnasyonel" nitelik kazanma-

ıyla bugünkü evresine gelen "Modern Dünya Sistemi"nin 500 yıllık sürecinin bir aşaması olarak gören DSA kuramcıları, yöntemsel olarak "sosyal bilimler" in alışlagelmiş uzmanlık sınırlarınının bağlayıcılığını yadsıyan, hatta Newton mekaniği sonrası "fizik bilimleri"nin bulgularına da başvurmadan çekinmeyen ve toplumsal olguları politik ekonominin bütünü içinde, tarihin "zaman oku" üzerindeki konumuyla değerlendiren bir tutum benimsemekte; bir anlamda, çağımızın 21. Yüzyıla taşan gerçeği olan dünya üzerindeki politik-ekonomik-beşeri entegrasyonun bilimini yapmaktadırlar.

DSA Ekolünün 1970' lerde ortaya çıkışı, bu döneme damgasını vuran, pozitivizmin bir tür karşılaştırmalı uluslararası toplumlar incelemesi sayılabilecek "area studies-alan çalışması"¹ yaklaşımına ve ardında yatan "modernizm" ideoloji/kuramına tepkiyi yansıtmaktadır. Wallerstein'in deyişiyle, "evrenselleştirici evrenselcilik" (universalising universalism) tutumu ile Batı'nın kendisini model alarak, tüm dünyayı bu modelin bakış açısından ve tüm dünyayı bu modele benzetmeyi gizil bir ideoloji olarak taşıyan modernist teori bu metodolojik yanlılığı "bilimsellik" iddiasındaki sosyo-politik bulgularına da yansıttığı için kıyasıya eleştirilmiştir. Bu durum, sosyo-politik olguların "bilimlerinin yapılması" konusunu bizahtih bilimsel bir tartışma alanı olarak açmıştır.

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İ. İ. B. F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

DSA Ekolünün sosyal bilime başlıca katkıları arasında pozitivist bilim anlayışının yerine, tarihsel, bütüncül ve kavrayıcı eleştirel yöntemleri öne çıkararak, sadece sosyal bilimlerde değil, fiziki bilimlerde de, bu yönetsel değişimin sonucu olarak ortaya çıkan anlayış doğrultusunda disiplinlerarası dayanışmayı teşvik eden, hatta mecburi kılan bir anlayışı benimsemesidir. Ekolün izleyicileri, politik ekonomideki bütün bu olgu ve oluşumları "ekonomi", "sosyoloji", "psikoloji", "uluslararası ilişkiler" veya "siyaset bilimi" gibi bölünmüş ve ayrıştırılmış disiplinlerle sınırlandırılmış olarak değil, toplumsal, dolayısıyla da tarihsel bir bütünün zamansal evrimi içinde anlam kazandıkları düşüncesiyle değerlendirmektedirler. Bu bakımdan, DSA Ekolü, başta (PEWS toplantılarının da öncülüğünü yapan) Immanuel Wallerstein olmak üzere, sosyal bilimlerdeki metodolojik devrimde rol alan pek çok biliminsanın da katkılarıyla, evrensel bir ün ve saygınlık kazanmıştır.

Fernand Braudel Center'in 1976 Eylül'ünde kurulduktan hemen sonra yayınladığı 80 sayfalık kitapçık, Ekolün bilimsel tutum ve görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Merkez, tarihin uzun zaman dilimleri içindeki büyük ölçekteki "devrevi" toplumsal değişimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Temel varsayımlarından biri, "tarihsel olmayan hiçbir yapının bulunmadığı"dır. Yapıları anlamak için, sadece genesislerini ve bağlamlarını bilmek yetmez; aynı zamanda içeriklerinin ve formlarının sürekli değiştiklerini kabul etmek gerekir. İkinci varsayım da, zaman içindeki olay dizilerinin (sequence) yapısız varolamayacağını; her olayın belirli yapılar ve onların getirdiği sınırlamalar içinde cereyan ettiklerini ve gelecekteki olayların bağlamlarını da meydana getirdiklerini öngörmektedir. Ayrıca, tarihsel nitelikteki olaylar, aynı zamanda globalite içinde oluşmaktadır; yani tarihin medyası kendi başına ve toplum, devletler vb. değil, dünya sisteminin bütünü içinde yer almaktadırlar. Globalite, burada tarihsellik ile içiçe geçmek-

tedir. Bugüne ait her veri, bütünün, Braudel'in "longue durée" adını verdiği temporal akıştaki süreçler muvacehesinde anlamını kazanmaktadır.

Böyle bir yaklaşım, epistemolojik bakımdan da "çok disiplinlilik" (multi disciplinary) diye ortaya sürülen kesik ve kopuk ve alanların ayrıştırılmasını böylelikle meşrulaştıran bir akademik ortaklığı değil, tam tersine, her alandaki biliminsanlarının toplumsal yaşamın her boyutunu birbirine bağlayan totaliteleri gözden kaçırmayan bir "unidisciplinary - tek disiplinli" bir metodoloji anlayışını ve (özellikle sosyal) bilimde bir holizm - bütünsellik olduğu kabulünü de beraberinde getirmektedir. "Gerçek" tarihsel sistemler, özellikle de içinde bulunduğumuz kapitalist dünya sistemi bu bakış açısından ve ekolün dört epistemolojik dayanağı olan tarihsellik, globalite, tekdisiplinlilik ve holizmi birarada tutan bir yöntem-bilimsel yaklaşım ile irdelenmektedir.

DSA, bir yandan yeterince katı ve işlemsel (rigorous and operational) olmadığını, dolayısıyla bilim dışı ve ideolojik olduğunu ileri süren "partikülarist" pozitivistler; öte yandan da, yüksek bir soyutlama düzeyinde yerel gerçeklikleri ve özgüllükleri gözardı gerekçesiyle "üniversalist" sosyalistlerce şiddetle eleştirilmiştir². DSA'nin amacı ise, 1976 bildirgesinde de belirtildiği üzere, "idiografik" ve "nomotetik" bilim anlayışları arasındaki kronik tartışmada taraf olmak değil; bir "dünya"yı (ama, mutlaka "bu" dünyayı değil) oluşturan özgül tarihi sistemlerin analizini ortaya koymaktır. "Dünya Sistemleri" kavramı da buradan kaynaklanmaktadır.

Uluslararası politika açısından, ekolün özgün bir varsayımı da egemen devlet adı verilen dünyevi birimlerin evrimleşmekle birlikte, yürürlükte olan kapitalist dünya sisteminin bir ürünü oldukları varsayımıdır. Ancak, sistemin daha başka toplumsal "aktörleri" de vardır: Uluslar, etnik gruplar, hatta medeniyetler mevcut dünya sisteminin belirleyici etkenleri arasındadır.

Kısaca, gündelik dildeki adıyla "globalleşme" olgusunu da kapitalizmin bütüncül sosyal-ekonomik-politik ve tarihi perspektifi içinde, 500 yıldır süregelen "Modern Dünya Sistemi"nin bir aşaması olarak değerlendiren DSA'cılar, bir anlamda çağımızın 21. Yüzyıla taşan gerçeği olan dünya üzerindeki politik-beşeri entegrasyonun bilimini yapmaktadırlar.

Çok Sesli Bir Koro

Immanuel Wallerstein ile birlikte, Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, Randall Collins, Bruce Cumings gibi ünlü yazarların da katıldıkları PEWS 22 Konferansında, temel sorunsalı sosyal bilimlerde metodolojik açılımlar oluşturdu. Sunuşlar ve tartışmalar da bu temel sorunun etrafında şu başlıklarda toplanmıştı: "Hegemonya ve Merkez Triad: 21. Yüzyıl Başında Jeopolitika", "Dünyanın Sonu Tartışmaları: Dünya Savaşları, Dünya Barışı, Dünya İmparatorluğu mu?", "Semiperiferilerin Yeniden Tanımı", "Dünya-Sisteminin Periferileri ve Globalizasyon döneminde Marjlar", "Dünya Ekonomisinde Kaynaklar ve Rekabet" ve "Antisistemik Hareketler". Türkiye' den Doç. Dr. Galip İsen, Konferansa "Antisistemik Hareketler" konusunda "Zayıfların Silahlı Terörizm: Dünya Boyutunda Savaş"; Yrd. Doç. Dr. Burcu Bostanoğlu ise, "21. Yüzyıl Başında Jeopolitika" konusunda "Hegemonya: Rekabet ve Çatışmanın İççeliği" başlıklı tebliğleri sundular. Konferans ertesinde, başkan sıfatı ile Prof. Immanuel Wallerstein, Gülbenkian Komisyonu tarafından hazırlanan "Sosyal Bilimleri Açın" raporu ile ilgili bir konuşma yaptı.

Bu yılki PEWS toplantısının ilginç yönlerinden biri, katılımın sadece Dünya Sistemi teorisyenleri ile sınırlı kalmayıp, bu ekole yakın durmakla birlikte bazı görüşlerine "muhalif" olan akademisyenleri de kapsamasıydı. İlk oturumun açış konuşmacısı, uluslararası politika dalında "İtalyan okulu" ya da "Gramsci'ci okul" diye anılan ve Antonio Gramsci'nin sivil toplum ve ideaların politik etkinliklerine

ilişkin görüşlerini dünya politikasının incelenmesine uygulayan yaklaşımın genç ve parlak temsilcisi Stephen Gill idi. Andre G. Frank ile giriştikleri polemikler aracılığı ile, DSA Ekolünü döngüsel bir determinizme bağlılıkla eleştiren Gill gibi, Türkiye'li konuşmacılar, Burcu Bostanoğlu da Amerika'nın dünya hegemonyasının sona erdiği saptamasına katılmamakta, hegemonyanın "yapısallaşmış" bir çerçeve içinde sürdüğünü savunmakta, Galip İsen de aynı görüşü paylaşmakta idi. Daniel Chirot da, kapitalizmin bir "son aşaması" olması gerekmediğini, kendini üretebilecek esnekliği taşıdığını belirterek, Wallerstein ve arkadaşlarının "yükseliş ve düşüş" süreçlerini neredeyse kaçınılmazmış gibi gösteren tezlerinin teleolojik niteliğine karşı çıkmaktaydı.

Toplantının ilginç bir boyutu da, DSA ekolünün örnek açık fikirliliğinden beklenebileceği gibi, bu eleştirilerden, tıkanan teorik bakış açısı için bir akış kanalı bulacak biçimde kaynak üretme çabasıydı.

Nitekim, Gill'e cevaben birbirine hayli yakın olan görüşlerin kavga etmek yerine ortak bir çıkış perspektifi aramaları çağrısını yapan G. Frank'ın sözlerine atıfla Gill'in ve Bostanoğlu'nun tebliğlerini yorumlarken, Immanuel Wallerstein da (hegemonya'nın sona erdiğinde ısrar etmekle birlikte) kapitalizmin özünde çatışma kadar işbirliğinin de yeraldığını; kapitalizmi "bütün veya başlıca büyük kapitalistlerin tüm diğer kapitalistlerle mücadele içinde buldukları salt bir çelişkiler sistemi" olarak saymakla bu gerçeğin gözden kaçtığını, oysa Bostanoğlu'nun da belirttiği gibi "rekabetin ve ortaklaşmanın competition and collusion³ sistemin birbirini tamamlayan, içiçe, karmaşık görünümelerini arzettiklerini" vurguladı.

Hegemonya ve Büyük Üçlü: ABD, Avrupa Japonya

PEWS-22 toplantısında sunulan ilk grup tebliğinin konusu ABD, Avrupa ve Japonya'dan oluşan "merkez triad" arasındaki rekabet

ve dayanışmanın dünya sistemini nasıl etkilediğine ilişkin idi. Açış konuşmasında Stephen Gill, neoliberalizmin yeni faaliyet alanı "neo-constitutionalism" in nasıl "tek bir global ekonominin anayasası" nı⁴ oluşturmaya giriştiği üzerinde durdu. Gill'e göre, Bretton Woods sisteminin ana uluslararası örgütleri, sermayeye ve yatırımcılara veya daha pratik bir ifade ile, çokuluslu şirketlere ayrıcalıklı vatandaşlık ve temsil hakları tanıma sürecini başlatmışlardı. Devlet-sivil toplum kompleksi çerçevesinde beliren otorite örüntülerinde sermayenin ağırlık kazanması ve temsil gücünün üstünleşmesi, bir yandan da temsilin yaygınlaşması için yüzyıllardır verilen demokratikleşme mücadelesini sınırlamakta idî. "Disipliner neoliberalizmin" bu atağına karşı özgürleşme cephesindeki soru, Gramsci'ci terminoloji ile, hegemonya karşıtı uluslararası bir "blocco storico" nun⁵ nasıl oluşturulacağı olmak durumundaydı.

Bu oturumda, kapitalizmin coğrafyasının jeopolitik oluşumları nasıl etkilediği üzerinde görüşlerini aktaran Randall Collins ve Michèle Lorréaux ile birlikte yer alan ve merkez triad ilişkilerine teorik-metodolojik bir açıdan yaklaşan Burcu Bostanoğlu, sosyal varlıklar arasındaki ilişkilerin rekabet ya da karşıtlık gibi münhasır (exclusive) kategorilerle anlaşılamayacağını, her iki kategorinin de diğerini içinde barındırdığını belirtti. Modern (kapitalist) dünya sisteminin dinamiği zaten her zaman bir içiçe işbirliğini de kapsayan bir rekabetin çevresinde dönmekteydi, sistemin dengesini sağlayan ve onu yapısal olarak yönedici karşıtlıklardan ve konformist bir atrofiden (Dünya Savaşlarına rağmen) koruyan da bu dengeli dinamikti. Avrupa, Japonya veya Rusya ya da Çin gibi unsurların etrafında biçimlenecek yeni oluşumlar, sistemi belki yarışma yolunda etkileme gücünü taşıyabileceklerdi ama, geminin kaptanı, hem rekabeti hem işbirliğini yapısal bir bütüne yoğunlaştıran yegane hegemon sıfatını hakeden ABD

olarak kalmaya aday görünmekteydi. ABD'nin başarısının anahtarların-dan biri, yapısal hegemonyanın tüm taraflar için de yarar sağladığı bir işbirliği içinde rekabet ideolojisini ortaklarına kabul ettirebilmesiydi.

DSA ekolünün en önemli düşünürlerinden Giovanni Arrighi de, "Dünya Savaşları, Dünya Barışı, Dünya İmparatorluğu" konusundaki oturuma T. Ehrlich Reifer sunduğu "Jeopolitik ve Yüksek Finans" başlıklı bildiride, dünya egemenliğini belirleyen gücün artık Batının ilk yükseliş dönemindeki gibi top namlularından değil, uluslararası sermayenin hareketleri üzerinde söz sahibi olmaktan geçtiğini, ABD'nin Soğuk Savaşı dahi "yüksek finans" silahı ile kazandığını, ancak, askeri-ideolojik alanda olduğu gibi, parasal-finansal alanda da Amerika'nın krizinin sürdüğünü vurguladı.

Gerek konuşmalarla ilgili yorumları, hatalı bulunduğu önermelere ilişkin keskin eleştirileri gerekse Gill ile Evanston'la sürdürdüğü polemigi yanında, toplantıda dağıttığı "DSA'nin saygısızca bir analizi" başlıklı görüşleri ile PEWS-22' ye adeta iç muhalefetin sesi gibi katılan Andre Gunder Frank, bir tebliğ sunmakla birlikte, fikirleriyle toplantıyı canlandırmaktan geri kalmadı. Frank'ın DSA'cılarla temel çatışma noktası kapitalizmin coğrafi orijini konusunda yoğunlaşmaktaydı. Frank'a göre, kapitalizm, yani, dünya sistemi "Avrupa merkezilerce" sanıldığı gibi Avrupa' da değil, Doğu Asya' da, özellikle de Çin' de baş göstermişti. Doğu, 19. yüzyılda zayıflamaya başlayınca Avrupa ön plana çıkmıştı. Frank'ın yeni piyasaya çıkan kitabı "reORIENT", dünya ekonomisinin merkezinin yeniden Çin'e kaydığını savunmaktaydı.

PEWS-22'ye Türkiye'den katılan Galip İsen, "Antisistemik hareketler" konulu oturumda, terörizmin söylem ve retorik olarak bir elit politika "quorum"unun (forum) siyasal aracına dönüştüğünü söyledi. Terör, bireysel eylemlerin ve eylemcilerin sınırlı başarılarına

karşın, metod olarak tarih boyunca benimsenmesindeki başarısını, sıradan insanın hayatındaki meşruiyeti yokedebilme gücüne borçlu idi. Bu şekilde, sıradan insanın "normal" hayatı, politika quorum'unun denetimi altına düşmekte idi.

Bir Değerlendirme ve Eleştiri

DSA, uluslararası politik ekonomiyi sosyal bilimlerin merkezine taşıyan, sosyal bilimlerdeki yapay parçalanmaya dikkati çekerek, bütünsel bir evrenin, bütünsel bir hayatın ulusal sınırları aşan bilgisini yeni bir epistemoloji ile çözümlenmeye çalışan ve 20. yüzyılın son çeyreğini biçimlendiren dönüşümleri açığa koyan yaklaşımı ile, özgürleştirici bilim anlayışının da itici bir gücü olagelmıştır. Bu arada, kapitalist dünya sisteminin egemen epistemolojisini oluşturan pozitivistin Newton mekaniğinden etkilenen böl/basitleştir/gözle/ölç/ tahmin et dizgesi içinde ve gizli ve gizil bir denetim amacıyla evreni yorumlayan bilim anlayışını da kendi holistik metodolojisi ve hayatın bütünselliğini yakalayan bir anlama/açıklama sistemi ile değiştirmeyi başarmıştır.

PEWS 22 toplantısı, DSA'nin bu etkinliğinde ve etkisinde özeleştiriyi yapabilme yete-

neğinin önemli bir rol oynadığını gösterdi. Frank'ın, yıllardır birlikte çalıştığı Wallerstein ve Arrighi gibi arkadaşlarına yönelttiği tek yönlülük, Avrupa merkezilik, Uzak Doğu'yu gözden kaçırmak gibi eleştirilerinden, Wallerstein'in Amerikan hegemonyasının sürdüğü önermelerine verdiği cevaplardaki eleştirel mantığa kadar, DSA kendine güvenen, kanıtlanmış bir yaklaşımın tıkanan yolunu kendi gücüyle, ama onu eleştirenlerden yardım almayı da reddetmeden açabileceği inancı okunabiliyordu.

NOTLAR

1. Bu deyim, çağrışım yakınlığı taşıdığı "field study-saha araştırması" adı verilen ampirik bilgi toplama tekniği ile karıştırılmamalıdır.

2. FBC Home Page

3. Collusion, latince "birlikte oynama" kökünden türemekle ve daha çok türkçeye "komplo" olarak transfer edilen anlamı içermekle birlikte burada, gizli ya da açık bir ortak çıkar güdümünü yansıttığı için bu şekilde çevrilmiştir.

4. Bu ifade Dünya Ticaret Örgütü'nün genel müdürlüğüne aittir. Gill, bu "açık itiraf" in anlamına gerekli önemi atfetmediğini belirtmektedir. Yazarın şu an tamamlamaya çalıştığı yeni kitabı "Yeni Anayasacılık" konusuna hasredilmiştir.

5. Tarihsel blok.